Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

Qatag‘on davri qurbonlarining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati va bugungi avlod uchun ahamiyati

Ismoiljon Olimjonovich Umarov[a,*], Doniyorjon G‘iyosiddin o‘g‘li Jumaboyev[b]
[a] *Farg‘ona davlat universiteti harbiy ta’lim fakulteti uslubiy tayyorgarlik sikli boshlig‘i*
[b] *Farg‘ona davlat universiteti Harbiy ta’lim fakulteti 3-bosqich talabasi*
✉ icmoiljonumarov915@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada qatag‘on davri qurbonlarining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati, ularning milliy tafakkur, ilm-fan, adabiyot, ta’lim va madaniyat rivojiga qo‘shgan hissasi hamda tarixiy merosining bugungi avlod uchun ahamiyati yoritiladi. XX asrning siyosiy qatag‘onlari natijasida ta’qib va tazyiqqa uchragan millat ziyolilarining ilmiy, ijodiy va ma’rifiy faoliyati tahlil qilinib, ularning milliy o‘zlikni anglash, xalqning ma’naviy salohiyatini yuksaltirish va ma’rifatparvarlik g‘oyalarini rivojlantirishdagi o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, qatag‘on qurbonlari xotirasini tiklash, ularning boy ilmiy-adabiy merosini o‘rganish va yosh avlodga yetkazishning tarbiyaviy ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqolada tarixiy xotira va milliy o‘zlikni shakllantirishda qatag‘on qurbonlari merosining o‘rni hamda undan bugungi ta’lim-tarbiya jarayonida samarali foydalanish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar

qatag‘on qurbonlari, siyosiy qatag‘on, ma’naviy meros, ma’rifatparvarlik, milliy o‘zlik, tarixiy xotira, ziyolilar, milliy tafakkur, ilm-fan, adabiyot, yosh avlod.

DOI: 10.5281/zenodo.23279703

KIRISH

XX asr O‘zbekiston tarixida murakkab va ziddiyatli davrlardan biri sifatida alohida o‘rin egallaydi. Ayniqsa, sovet hokimiyati yillarida amalga oshirilgan siyosiy qatag‘onlar natijasida xalqimizning ko‘plab ilg‘or fikrli ziyolilari, ma’rifatparvarlari, olimlari, adiblari, davlat va jamoat arboblarining hayoti va faoliyatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatildi. Ularning aksariyati o‘z xalqining ilmiy, madaniy va ma’naviy taraqqiyoti, milliy o‘zligini anglash hamda ma’rifatli jamiyat barpo etish yo‘lida fidokorona mehnat qilganlar. Qatag‘on davri qurbonlari orasida xalqni ilm-ma’rifatga chorlagan, yangi usuldagi maktablar tashkil etgan, darslik va ilmiy asarlar yaratgan, matbuot va adabiyot rivojiga katta hissa qo‘shgan ko‘plab ziyolilar mavjud edi. Ularning ma’naviy-ma’rifiy faoliyati milliy tafakkurning shakllanishi va xalqning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etdi. Biroq siyosiy ta’qiblar tufayli ularning hayoti va ijodiy merosini o‘rganish uzoq vaqt davomida cheklangan yoki biryoqlama talqin qilingan.

Mustaqillik yillarida tarixiy haqiqatni tiklash, qatag‘on qurbonlari nomini oqlash va ularning boy ilmiy-adabiy merosini qayta o‘rganishga keng imkoniyatlar yaratildi. Ularning asarlari nashr etilib, ilmiy tadqiqotlar olib borildi, hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan ilmiy hamda ommabop ishlar yaratildi. Bu jarayon xalqimizning tarixiy xotirasini tiklash, milliy o‘zlikni anglash va ajdodlar merosiga bo‘lgan hurmatni kuchaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ularda tarixiy tafakkur va ma’naviy mas’uliyatni shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, qatag‘on qurbonlarining hayoti va ma’naviy-ma’rifiy faoliyatini o‘rganish alohida ahamiyatga ega. Ularning ilmga, ma’rifatga, Vatanga va xalq manfaatlariga sadoqatini aks ettiruvchi faoliyati yoshlar uchun

muhim tarbiyaviy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi qatag‘on davri qurbonlarining ma’naviy-ma’rifiy faoliyatini tahlil qilish, ularning ilm-fan, ta’lim, adabiyot va madaniyat rivojiga qo‘shgan hissasini yoritish hamda ushbu merosning bugungi avlod uchun tarixiy, ma’naviy va tarbiyaviy ahamiyatini ochib berishdan iborat. Shuningdek, maqolada qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish va uni yosh avlodga yetkazish orqali tarixiy xotira, milliy o‘zlik va ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlash masalalariga e’tibor qaratiladi.

Qatag‘on davri qurbonlarining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati va bugungi avlod uchun ahamiyati

XX asrning 20-30-yillari O‘zbekiston tarixida murakkab va fojeali davrlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotda keskin o‘zgarishlar yuz berishi bilan bir qatorda, milliy ziyolilar, ma’rifatparvarlar, olimlar, adiblar, davlat va jamoat arboblariga nisbatan siyosiy ta’qiblar kuchaydi. Ayniqsa, xalqning milliy ongini uyg‘otish, ilm-ma’rifatni rivojlantirish, zamonaviy ta’lim tizimini shakllantirish va milliy madaniyatni yuksaltirish yo‘lida faoliyat olib borgan ko‘plab ziyolilar **qatag‘on siyosati**ning qurboniga aylandi.

Qatag‘on qurbonlari orasida xalqning ma’naviy taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan **jadidlar** va ma’rifatparvarlar alohida o‘rin tutadi. Ular jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri ilm va ma’rifat ekanini chuqur anglagan holda, xalqni savodsizlikdan chiqarish, yoshlarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish va milliy madaniyatni rivojlantirishga intildilar. Yangi usuldagi maktablarning tashkil etilishi, darslik va o‘quv qo‘llanmalarining yaratilishi, gazeta va jurnallarning nashr etilishi ana shu ma’rifatparvarlik harakatining muhim natijalaridan bo‘ldi.

O‘zbek ma’rifatparvarlari faoliyatining markazida xalqni ilmli va ma’rifatli qilish, jamiyatda yangicha fikrlash muhitini shakllantirish g‘oyasi turardi. Ular ta’limni faqatgina savod chiqarish vositasi sifatida emas, balki insonning dunyoqarashi va ma’naviy qiyofasini shakllantiruvchi muhim omil sifatida baholadilar.

Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi ma’rifatparvarlarning faoliyati bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Ularning asarlarida ilm olish, axloq-odob, vatanparvarlik, milliy o‘zlikni anglash, taraqqiyot va jamiyat oldidagi mas’uliyat kabi masalalar keng yoritilgan. Ayniqsa, yosh avlod tarbiyasiga katta e’tibor qaratilib, ta’lim va tarbiyaning uzviyligi ta’kidlangan.

Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlarida ham ta’lim-tarbiya masalasi alohida o‘rin egallaydi. Uning ma’rifiy faoliyati yoshlarni bilimli, axloqli va vatanparvar insonlar qilib tarbiyalashga qaratilgan edi. Bu qarashlar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, zamonaviy ta’lim tizimida yoshlarning nafaqat bilim olishi, balki ma’naviy-axloqiy jihatdan kamol topishi zarurligini ko‘rsatadi.

Qatag‘on qurbonlarining ilmiy va ijodiy merosi

Qatag‘on davrida ta’qib qilingan ziyolilar nafaqat ma’rifat sohasida, balki adabiyot, tarix, tilshunoslik, san’at va boshqa ilmiy yo‘nalishlarda ham samarali faoliyat olib bordilar. Ularning ilmiy va ijodiy merosi o‘zbek xalqining ma’naviy xazinasining muhim qismini tashkil etadi.

Abdurauf Fitrat ijodida milliy o‘zlik, ma’rifat, madaniyat va jamiyat taraqqiyoti masalalari keng o‘rin olgan. U adabiyot, tilshunoslik, tarix va dramaturgiya sohalarida samarali ijod qilgan. Uning asarlari o‘zbek ilmiy va adabiy tafakkuri rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Abdulla Qodiriy esa o‘zbek romanchiligining rivojiga katta hissa qo‘shgan ijodkor sifatida tarixda qoldi. Uning asarlarida xalqning tarixiy hayoti, ijtimoiy munosabatlari, insoniy qadriyatlar va milliy ruh aks ettirilgan. Qodiriy ijodi orqali o‘zbek adabiyotida tarixiy tafakkur va milliy o‘zlik masalalarining badiiy ifodasi yanada kuchaydi.

Cho‘lpon ijodida ham inson erkinligi, milliy uyg‘onish, ma’naviyat va Vatanga muhabbat kabi g‘oyalar muhim o‘rin egallaydi. Uning she’riy va nasriy asarlari o‘zbek adabiyotining rivojida muhim bosqichni tashkil etadi. Shu jihatdan qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish nafaqat tarixiy voqealarni bilish, balki milliy adabiyot va tafakkur taraqqiyotining muhim jihatlarini anglash imkonini ham beradi.

Qatag‘on qurbonlari xotirasini tiklash va ularning merosini o‘rganish mustaqillik yillarida tarixiy haqiqatni qaror toptirish yo‘lidagi muhim yo‘nalishlardan biriga aylandi. Chunki uzoq vaqt davomida siyosiy sabablarga ko‘ra ta’qib qilingan yoki asarlari o‘rganilishi cheklangan ko‘plab ziyolilarning nomlari va ilmiy-ijodiy merosi xolis tadqiq etilish imkoniga ega bo‘lmagan. Tarixiy xotirani tiklash orqali jamiyat o‘zining murakkab va ziddiyatli tarixini chuqurroq anglaydi. Qatag‘on qurbonlari hayoti va faoliyatini o‘rganish yosh

avlodga tarixiy voqealarga tanqidiy va xolis yondashish, o‘tmish saboqlaridan xulosa chiqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, ularning hayoti misolida ilm, ma’rifat, vatanparvarlik va xalq manfaatlariga sadoqat kabi qadriyatlarning ahamiyati namoyon bo‘ladi.

Tarixiy xotira faqat o‘tmishni eslab qolishdan iborat emas. U bugungi kunni anglash va kelajakni belgilash uchun zarur bo‘lgan ma’naviy asoslardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, qatag‘on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish, ularning asarlarini nashr etish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va ta’lim jarayonida ulardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodning milliy o‘zligini anglashi, tarixiy ildizlarini bilishi va ma’naviy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishi muhim masalalardan biridir. Bu jarayonda qatag‘on qurbonlarining ma’naviy-ma’rifiy merosi muhim tarbiyaviy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Ularning hayoti va faoliyati yoshlarni ilm olishga, mustaqil fikrlashga, Vatanga sadoqatli bo‘lishga va jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shishga undaydi. Ayniqsa, ma’rifatparvarlarning ta’lim va tarbiya haqidagi qarashlarini zamonaviy pedagogik jarayon bilan bog‘lash yoshlarning intellektual va ma’naviy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, qatag‘on qurbonlari asarlarini maktab, akademik litsey, oliy ta’lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot jarayonlarida kengroq o‘rganish yoshlarning tarixiy tafakkurini shakllantirishga yordam beradi. Ularning ilmiy va ijodiy merosini raqamlashtirish, elektron kutubxonalar va ta’lim platformalariga joylashtirish ham ushbu merosdan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Qatag‘on qurbonlarining merosini o‘rganishda asosiy vazifalardan biri tarixiy manbalarni xolis va ilmiy asosda tadqiq etishdir. Ularning asarlari, maktublari, ilmiy izlanishlari, publitsistik materiallari va boshqa manbalarni tizimli ravishda o‘rganish orqali o‘sha davrning ijtimoiy-ma’naviy muhitini yanada chuqurroq anglash mumkin.

Bundan tashqari, **qatag‘on qurbonlari** xotirasini yoshlar ongiga singdirishda muzeylar, xotira majmualari, ilmiy konferensiyalar, davra suhbatlari, kitobxonlik tadbirlari va hujjatli filmlardan foydalanish samarali natija beradi. Bunday tadbirlar yoshlarning tarixga qiziqishini oshirish bilan birga, ularda milliy qadriyatlarga hurmat va tarixiy mas’uliyat tuyg‘usini shakllantiradi. **Qatag‘on qurbonlari**ning ma’naviy-ma’rifiy merosi bir davrga tegishli tarixiy hodisa sifatida emas, balki bugungi va kelajak avlod uchun ham ahamiyatli bo‘lgan ma’naviy boylik sifatida qaralishi lozim. Chunki ushbu merosda ilmga intilish, ma’rifatparvarlik, milliy o‘zlikni anglash, inson qadr-qimmatini ulug‘lash va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilish kabi umuminsoniy qadriyatlar mujassam.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, qatag‘on davri qurbonlarining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati xalqimizning ilmiy, adabiy, madaniy va ma’naviy taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Ular murakkab siyosiy sharoit va tazyiqlarga qaramay, xalqni ilm-ma’rifatga chorlash, milliy ong va tafakkurni rivojlantirish, ta’lim va madaniyatni yuksaltirish yo‘lida samarali faoliyat olib bordilar. Ularning hayoti va ijodiy faoliyati milliy taraqqiyot, ma’rifatparvarlik va Vatanga sadoqatning muhim namunasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Qatag‘on qurbonlarining boy ilmiy va ijodiy merosini o‘rganish bugungi avlod uchun nafaqat tarixiy, balki katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ularning asarlari va faoliyatida ilm olish, ma’rifatli bo‘lish, milliy qadriyatlarga hurmat, insonparvarlik va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilish kabi muhim g‘oyalar mujassam. Shu bois mazkur merosni chuqur tadqiq etish, yosh avlodga yetkazish va ta’lim-tarbiya jarayonida undan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biridir.

Tarixiy xotirani asrash va qatag‘on qurbonlari nomini abadiylashtirish orqali yosh avlodda o‘z tarixiga hurmat, milliy o‘zlikni anglash va ma’naviy mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantirish mumkin. Qatag‘on qurbonlarining taqdiri va merosi o‘tmish saboqlarini anglashga, ilm-ma’rifatning jamiyat taraqqiyotidagi beqiyos ahamiyatini tushunishga hamda kelajak avlodni barkamol insonlar etib tarbiyalashga xizmat qiladi. Demak, ularning ma’naviy-ma’rifiy merosini asrash va kelajak avlodga yetkazish tarixiy xotira va milliy ma’naviyatni mustahkamlashning muhim omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2004.
3. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2019.
4. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
5. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1997.
6. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.
7. Qatag‘on qurbonlari: xotira va taqdir. – Toshkent: Sharq, 2001.